

THEORIA

Časopis Srpskog filozofskog društva

YU ISSN 0351-2274 UDK 1

Broj 3, 2019

Godina LXII

Beograd

THEORIA

Časopis Srpskog filozofskog društva

Broj 3, 2019

Godina LXII

Glavni i odgovorni urednik

Aleksandar Dobrijević

Uredništvo

Mašan Bogdanovski, Nebojša Grubor, Radmila Jovanović,
Željko Mančić, Predrag Milidrag, Goran Rujević, Dragan Žunić

Tehnički sekretar

Una Popović

Uredništvo i administracija

Beograd, Čika Ljubina 18-20, tel. 638-104

Štampa

„DENI DS”, Beograd

Tiraž

300 primeraka

Časopis izlazi četiri puta godišnje. U finansiranju časopisa uč stvuje Ministarstvo za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Na osnovu mišljenja Republičkog sekretarijata za kulturu br. 413-72-02a, časopis je oslobođen plaćanja poreza na promet.

Marko Tulije Ciceron

PARADOKSI STOIČARA (SA UVODOM I NAPOMENAMA PREVODIOCA)

Uvod u Ciceronov spis *Paradoksi stoičara*¹

Po završetku građanskog rata između Cezara i Pompeja, u toku ponovnog povlačenja sa političke scene, Ciceron se posvetio književnosti i filozofiji. U tom periodu, od 47–45. godine² napisao je nemali broj ret orskih i filozofskih spisa, među kojima su i *Paradoksi stoičara*. Spis je nastao početkom 46. godine i posvećen je Marku Juniju Brutu, Ciceronovom prijatelju, poznatom republikancu koji je organizovao zavjeru protiv Cezara. Ova rasprava sastoji se od uvodnog poglavlja i šest zasebnih celina u kojima se, u retorskom maniru, obrazlaže šest poznatih paradoksa stoičara. To su filozofski postulati koji se u prvi mah široj publici čine neverovatnim kao i suprotnim opšte prihvaćenom mišljenju (*admirabilia et contra opinionem omnium*). Na grčkom, latinskom i u prevodu na srpski jezik glase ovako:³

1. Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν – Quod honestum sit id solum bonum esse – Vrlina je jedino dobro
2. Ὅτι αὐτάρκης ἢ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν – In quo virtus sit ei nihil deesse ad beatum vivendum – Vrlina je samodovoljna za srećan život
3. Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα, καὶ τὰ καθορθώματα – Aequalia esse peccata et recte facta – Sva zla dela su jednaka i sva dobra dela su jednaka
4. Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται – Omnes stultos insanire – Svaki nerazborit čovek je lud

1 Rad je urađen u okviru projekta 179064: *Istorija srpske filozofije*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Prijatna mi je dužnost da se zahvalim rukovodiocu pomenutog projekta, prof. dr Irini Deretić i mentoru prof. dr Borisu Pendelju, koji su mi stručnim, jasnim i pre svega dobronamernim sugestijama neizmerno pomogli u pisanju ovog rada. Prevod su pažljivo pročitali i detaljno pregledali, na čemu sam im vrlo zahvalna. Naravno, svaka greška koja se mogla potkrasti ostaje isključivo autorova.

2 Ukoliko nije drugačije navedeno, sve godine pomenute u ovom radu odnose se na period pre nove ere.

3 Prema: H. Rackham, *Cicero De Oratore in two volumes II*, Harvard University Press, 1948.

5. Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος – Omnes sapientes liberos esse et stultos omnes servos – Samo je mudar čovek slobodan, a svi nerazboriti su robovi
6. Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλοῦσιος – Quod solus sapiens dives – Jedino je mudar čovek bogat

Mišljenja su podeljena po pitanju literarne vrednosti ovog spisa. Neki istraživači, poput Petersona, Filipsona, Baumana i Šaklton-Bejlja, smatraju ovo delo posve trivijalnim, pisanim radi autorove i čitaočeve zabave,⁴ dok pojedini poznavaoi latinske književnosti pak misle da je Ciceron imao ozbiljnije, političke ciljeve dok ga je stvarao. Stoga su tumačenja Ciceronovih namera u pisanju ovog spisa raznolika. Iznete su pretpostavke da je hteo veliča Katona, da utiče na Bruta, da je spis napisao kao utehu samome sebi u periodu političke i privatne krize, ali i kao podršku pripadnicima njegovog staleža, koji su se u tom turbulentnom periodu našli u sličnoj situaciji.⁵

Englert i Veb, sa čijom interpretacijom se slažemo, smatraju da je Ciceron ovim spisom pokušao da napravi sponu između retorike i filozofije.⁶ Njegova namera je bila da široj javnosti predstavi osnovne stoičke i ozofske postulate koji se izučavaju u školama. U uvodu sam autor kaže kako želi da pomenute stoičke mudrosti učini prijemčivim za širu, publiku foruma, i da proveri da li su učeni tj. filozofski govor i običan, svakodnevni govor foruma dve potpuno odvojene kategorije ili pak to nisu. Ciceron sa tom mišlju pokušava da stoičko filozofsko učenje izloži u vidu opštih mesta⁷ (*loci communes*) na retorski stilizovan način te se ovaj spis može posmatrati i kao

4 Englert, 1990, 118; T. Peterson, *Cicero: A Biography*, Berkeley, University of California Press, 1920, 373; R. Philippon, "M. Tullius Cicero: Philosophische Schriften", in *PW* VII A. 1. 1939, 1122–1123; D. R. Shackleton Bailey, *Cicero*, London, Duckworth 1971, 194; P. S. Bowman, *The treatment of the stoic paradoxes by Cicero, Horace, and Persius*, Diss. University of North Carolina 1972, 25–26;

5 Englert, 1990, 118; K. Kumaniecki, "Ciceros Paradoxa Stoicorum und die römische Wirklichkeit", *Philologus* 101, 1957, 116–134; A. Michel, "Cicéron et les paradoxes stoiciens", *Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 16, 1968, 232; J. Molager, Cicéron: *Les Paradoxes des Stoiciens*, Paris, Budé, 1971, 16–24, Rawson, *Cicero: A Portrait*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1983, 211–212; P. Grimal, *Cicéron*, Paris, 1986, 325–332.

6 Veb, 1985, 1; Englert, 1990, 118.

7 Opšte mesto (*locus communis*, τόπος κοινός) – V. Jelačić Srbulj, *Rhetorikè téchne*, Beograd 2007, 282: „Autori priručnika za retorske vežbe se uglavnom slažu oko određenja opšteg mesta kao vežbe koja opširno razlaže o nečemu opštepoznatome, ali su različitog mišljenja oko toga da li se to opštepoznato odnosi samo na nedela, ili se podjednako može odnositi i na nedela i na dobra dela.“ *Idem*, 82: „Opštim ga nazivaju zato što se može pripisati svima koji imaju udela u pojedinačnoj stvari.“ V. Jelić, *Sterija i Kvintilijan*, Novi Sad, 1988, 74: „Po Aristotelovoj definiciji topos je element dokaza, kao deo entimema, kod Rimljana se ovo pretvara u tvrđenje da je *locus sedes argumentorum*, tj. da je locus sedište dokaza, mesto iz koga se izvlače i iskopavaju dokazi.“

svojevrnsna retorska vežba da se ono što se u filozofskim školama naziva θετικῶ⁸ primeni u govorničkoj praksi.

U tom poslu Ciceron je imao dostojnog prethodnika Katona Mlađeg Utičkog, koga naziva „istinskim stoičarem“. Prema Ciceronovom mišljenju, Katon je prvi elokventan stoičar, koji je svojim govorima umeo da utiče na publiku.⁹ Kako čitamo u uvodu *Paradoksa*, Katon se često u svojim govorima u Senatu doticao kompleksnih filozofskih načela i to na takav način da široj publici budu razumljiva i prihvatljiva, tj. da auditorijum načela smatra validnim i kredibilnim.¹⁰ Budući da je bio vrstan govornik i zainteresovan za filozofij koliko i za retoriku, Ciceron je hteo da pokuša slično. Kako Erskine kaže, Ciceron je smatrao da filozofij treba da bude korisna i da rešava probleme,¹¹ a u ovom spisu njegova namera je bila da plodove filozofije primeni u retorici, u političkim i sudskim govorima. Smatra, kako sam navodi u uvodu *Paradoksa* da ništa nije tako neverovatno da govorom ne može postati verovatnim, ništa nije toliko prosto i primitivno što se u govoru ne bi moglo doterati i ulepšati.¹² Stoičari su pak, kako Stem smatra, bili dobri dijalektičari kojima je cilj bio da istinu prikažu u kratkoj i sažetoj formi, smatrajući nemoralnim manipulisanje publikom i argumentima budući da retorski doteran govor može slušaoca navesti na pogrešan izbor.¹³ Katon je prvi stoičar kome je, prema Ciceronovom mišljenju, pošlo za rukom da filozofske doktrine običnom narodu prenese na prijemljiv način služeći se retorskim sredstvima, što do tada nije bilo uobičajeno. Kako Stem zaključuje, Ciceron je u Katonu video govornika koji može da unapredi govorničku praksu stoičara.¹⁴ U trećoj knjizi spisa *De Oratore* on takođe govori o tome da govornik treba da stremi spoju retorske i filozofske tradicije.¹⁵

Za Cicerona kao filozofa obično se kaže da je eklektičar. Kako Englert tvrdi, Ciceron je bio član Nove Akademije Karneada i Filona, ali je sa godinama postao sve privrženiji stoičkoj filozofiji.¹⁶ S tim u vezi treba pomenuti i njegov govor iz 63. godine *Pro Murena*, u kome je branio Murenu od Katonovih optužbi za korupciju. U tom govoru on kritikuje stoičke principe zbog njihove rigidnosti, kao i samog Katona,

8 Liddell–Scott–Jones, *Greek-English Lexicon*: θετικός – belonging to θεσις, disputable; θετικῶ–ono o čemu se može debatovati, raspravljati; debata, rasprava.

9 Cic. *Brut.* 118–119; Cic. *Parad.* 2–3; Cic. *Mur.* 74; Cic. *Sest.* 61. O Katonu kao prvom elokventom stoičaru videti: Stem 2005.

10 Cic. *Parad.* 1–2.

11 Erskine 2003, 6.

12 Prevod M. Milanović.

13 Stem 2005, 37.

14 Stem 2005, 47.

15 Cic. *De Or.* 3. 56–73.

16 Englert, 1990, 120. f. 13; 121.

istaknutog stoičara, zbog stroge adherencije stoičkim uverenjima. U spisu *De Oratore* Lucije Licinije Kras, koji se smatra glasnogovornikom Ciceronovih ideja, kaže da stoičari zastupaju mnoge čudne stavove koje idealan govornik, o kome je reč, ne bi trebalo da deli, a to je da svi oni koji nisu mudri jesu robovi, pljačkaši, neprijatelji, ludi ljudi.¹⁷ Ne prihvatajući ovakav stav, Ciceron na ovom mestu zapravo kritikuje četvrti paradoks stoičara. U nastavku govori da jezički stil stoičara, iako suptilan i oštar (*subtile et acutum*), nije odgovarajući za govornika i širu publiku jer je suvoparan (*exile*), neuobičajen (*inusitatum*), neprijemčiv narodskom uhu (*abhorrens ab auribus vulgi*), nejasan (*obscurum*), isprazan (*inane*), bez snage (*ieiunum*).¹⁸

Diskutabilno je da li Ciceron zaista osporava ili smatra validnim pomenuti četvrti paradoks budući da ga u spisu *Paradoxa Stoicorum* brani, a takođe mnoge od stoičkih načela koje ismeva u govoru *Pro Murena*, u nekim privatnim pismima iz 46. godine iz zbirke *Ad Familiares* podržava i smatra ispravnima.¹⁹ Međutim, sa sigurnošću možemo zaključiti da je ovako razmišljao o retorici stoicizma, i s tim u vezi je i ovaj pokušaj da paradokse stoičara iznese na retorski stilizovan način jer, kako Ciceron Krasovim rečima tvrdi, stoičari imaju drugačije poimanje dobra i zla od svojih sunarodnika, kao i časti, sramote, nagrade i kazne pa te reči upotrebljavaju u drugačijem kontekstu.²⁰ U spisu *Brutus* takođe napominje da stoičari, izuzev Katona, imaju loš javni nastup.²¹ On katkad kritikuje, a katkad podržava stoički silogistički način argumentovanja.²² Iz pozicije govornika on usmerava kritiku na same argumente stoičara koji nisu prezentovani na takav način da pokrenu i preokrenu slušaoca i samim tim nemaju odgovarajući retorski efekat.

U spisu *Paradoxa Stoicorum* zastupljene su mnoge stilske figure, a takođe je Ciceron vodio računa i o ritmičnom završetku svake rečenice.²³ On je ključne reči poput dobro (*bonum*), progonstvo (*exilium*), bogat čovek (*dives*), najsrećniji čovek (*beatissimus*), država (*civitas*), sloboda (*libertas*), ropstvo (*servitus*), grešiti (*peccare*) definisao, neke je kontrastirao uz pomoć odgovarajućih antonima, a negde se koristio primerima iz života slavnih Rimljana i iz rimske istorije.²⁴ Ne želi da zvuči kao da je preuzeo delove stoičke argumentacije, već želi svojim rečima da predstavi paradok-

17 Cic. *De Or.* 3. 65.

18 Cic. *De Or.* 3. 66.

19 *Ad Fam.* 5. 21; 7. 3; 9. 6; 9. 16; 9. 17.

20 Cic. *De Or.* 3. 66.

21 Cic. *Brut.* 118.

22 Cic. *Or.* 113; Cic. *Tusc.* 4. 9–11; *De Or.* 2. 158–159; *Fin.* 4. 7.

23 O tome detaljnije vidi Englert, 1990, 130–131; pominju se stilske figure poput metafore, paronomazije, hijazma, hendijadisa, homeoteleutona, poliptotona, asindetona.

24 Englert, 1990, 131.

se.²⁵ Paradoksi nemaju uvod niti jasnu i identičnu strukturu i nisu iste dužine. Ni mesto ni vreme ni publika ni zamišljeni protivnici nisu imenovani, pa ni sam govornik,²⁶ budući da su opšta mesta po svojoj prirodi uopštena, kako bi bila prilagodljiva svakom govoru.

Spis *Paradoxa Stoicorum* je od izuzetnog značaja za poznavanje antičke filozofije jer pored Seneke, Ciceron predstavlja glavni izvor za proučavanje etike stoičara.²⁷ Pri prevođenju smo se koristili harvardskim izdanjem iz 1948. godine, koje je priredio Haris Raham. Pored Rahamovog prevoda takođe smo konsultovali engleske prevode Kira Edmondsa i Marka Veba.²⁸

Marina Milanović
Odeljenje za klasične nauke
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Literatura

- BARTSCH 2017 = S. Bartsch, “The Oxford Handbook of Rhetorical Studies”, *Rhetoric and Stoic Philosophy*, Edited by Michael J. MacDonald, Oxford University Press.
- COLISH 1990 = M. L. Colish, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages; I. Stoicism in Classical Latin Literature*, E. J. Brill, Leiden, The Netherlands.
- CRAIG 1986 = Ch. P. Craig, “Cato’s Stoicism and the Understanding of Cicero’s Speech for Murena”, *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 116, 229-239, The Johns Hopkins University Press.
- ENGLERT 1990 = W. Englert, “Bringing Philosophy to the Light: Cicero’s Paradoxa Stoicorum”, *Apeiron*, Vol. 23, No. 4, 117–142, Washington University.
- ERSKINE 2003 = A. Erskine, “Cicero and the shaping of Hellenistic philosophy”, *Hermathena*, No. 175, 5–15, Trinity College Dublin.
- NICGORSKI 1984 = W. Nicgorski, „Cicero’s Paradoxes and His Idea of Utility”, *Political Theory*, Vol. 12, No. 4, 557–578, Sage Publications, Inc.
- STEM 2005 = R. Stem, “The First Eloquent Stoic: Cicero on Cato the Younger”, *The Classical Journal*, Vol. 101, No. 1, 37–49, The Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS).
- WALLACH 1990 = B. P. Wallach, “Rhetoric and Paradox: Cicero, Paradoxa Stoicorum IV” *Hermes*, 118. Bd., H. 2, 171–183, Franz Steiner Verlag.

25 Cic. *Par.* 6.

26 Naravno, na osnovu konteksta se zaključuje da je narator Ciceron.

27 Colish, 1990, 126.

28 C. R. Edmonds, *Cicero’s three books of offices, or moral duties*, New York, 1892; H. Rackham, *Cicero De Oratore in two volumes II*, Harvard University Press, 1948; M. O. Webb, *Cicero’s Paradoxa Stoicorum: A new translation with philosophical commentary*, Texas University, 1985.

Marko Tulije Ciceron*PARADOKSI STOIČARA***Uvod**

[1] Primitio sam, Brute,²⁹ da se Katon,³⁰ tvoj ujak, kada iznosi svoje mišljenje u Senatu, često dotiče ozbiljnih filozofskih načela. To nije naročito uobičajeno za sudsku i političku praksu,³¹ ali ipak, u njegovom obraćanju, ti postulati čine se uverljivim čak i običnom svetu. [2] Još je neverovatnije sve to čuti od njega, a ne od tebe ili od mene, budući da se mi više koristimo tom filozofij³² koja je izrodila bogatstvom izraza u govorništvu i čija se načela ne razlikuju mnogo od uobičajenog mišljenja naroda. Katon je pak, po mom uverenju, istinski stoičar, s obzirom na to što zastupa stavove koji prostom svetu uglavnom nisu prihvatljivi, i drži se tog principa da u govoru nema nikakvih retorskih ukrasa, te se ne rasplinjuje previše već uspeva da jezgrovitim mišlima poput kakvih teza iznese svoj stav.³³ [3] Međutim, ništa nije tako neverovatno

29 Marko Junije Brut, rimski senator s kraja Republike, jedan od cezaroubica i Ciceronov prijatelj, potomak je polulegendarnog Lucija Junija Bruta, koji je prognao Tarkvinijevece iz Rima. Pored *Paradoksa stoičara*, Ciceron mu je posvetio nekoliko spisa, od kojih je najpoznatiji spis *Brut* ili *O slavnim govornicima (Brutus sive De claris oratoribus)*. Odlikovao se strogim načinom života, bavio se filozofijom njegov ujak bio je poznati stoičar Katon Mlađi Utički.

30 Katon Mlađi Utički, rimski državnik, po ubeđenju republikanac i sledbenik stoičke filozofije bio je potomak čuvenog Katona Starijeg Cenzora. Kao i njegov predak, ostao je upamćen po strogosti i zalaganju za tradicionalne rimske vrednost. Izvršio je samoubistvo u Utici posle bitke kod Tapsa kada je Cezar, porazivši preostale Pompejeve pristalice, osvojio mnoge gradove u Africi. Njegovo samoubistvo predstavlja simboličan kraj Rimske republike.

31 Prema antičkoj podeli političko besedništvo ili na nešto podstiče ili od nečega odvraća, dok sudsko nekog brani ili okrivljuje. Prvo svoju argumentaciju zasniva na primerima, a drugo na dokazima, te je bilo neobično da se Katon koristi filozofskim postulatima u ovim vrstama govora. Takođe, jezički ukrasi bili su svojstveni trećoj vrsti besedništva, pohvalnom besedništvu.

32 Kao što smo pomenuli, Ciceron je sebe smatrao sledbenikom Nove Akademije, čija se filozofija zasnivala na suprotstavljanju različitih mišljenja, što je samim tim činilo retoriku njenim neodvojivim delom.

33 Ukratko, stoičari su smatrali da fi ozofi u treba izlagati na jeziku oslobođenom od retorskih ukrasa i rasplinjavanja, budući da je cilj retorike bio da pokrene slušaoca, a ideja stoičara je

da kroz govor ne može postati verovatnim, ništa nije toliko prosto i primitivno da se u govoru ne bi moglo doterati i ulepšati. Pošto sam takvog mišljenja, postupio sam slobodnije nego onaj o kome govorim. Naime, Katon u duhu stoičara, doduše upotrebljavajući retorske ukrase,³⁴ raspravlja o veličini duha, o uzdržanosti, o smrti, o vrlini dostojnoj najveće hvale, o besmrtnim bogovima, o ljubavi prema otadžbini, a ja sam se malo poigrao, i koristeći se opštim mestima,³⁵ za tebe izložio ono što stoičari jedva mogu da dokažu ispravnim čak i u okviru svojih dokonih rasprava u gimnasijima³⁶. [4] Hteo sam da proverim da li mogu ugledati svetlost dana, to jest forum, one mudrosti koje deluju neverovatno i suprotno od uobičajenog mišljenja, pa ih i sami stoičari nazivaju paradoksima, i da ih izložim tako da one budu jasne, ili će pak biti da su učeni govor i običan, svakodnevnii govor dve različite stvari. Pisao sam sa velikim zadovoljstvom, jer mi se ti takozvani paradoksi u velikoj meri čine sokratovskim³⁷ i potpuno tačnim. [5] Stoga primi ovu knjižicu, koja je plod sve kraćih noći. Onaj spis nastao tokom dužih noćnih bdenja već je ugledao svetlost dana i posvećen je tebi.³⁸ Moći ćeš da se upoznaš sa retorskim vežbama koje ja koristim kada pokušavam da u našoj govorničkoj praksi primenim ono što se u filozofskim školama naziva „rasprava“³⁹. Nikako ne tražim od tebe da ovaj rad smatraš nečim velikim i da ga izložiš na vidno mesto. On nije takve vrednosti da se može postaviti poput Fidijine Minerve na Akropolj, ali se ipak čini da je izašao iz iste radionice.

Prvi paradoks – Vrlina je jedino dobro

[6] Bojim se da će se nekome od vas ovaj govor učiniti preuzetim iz rasprava stoičara⁴⁰, a ne plodom mojih sopstvenih razmišljanja. Ipak ću reći ono što mislim, doduše

bila da svoje učenje prenose bez uticaja na emocije. Takođe, Katon je vatreni sledbenik stoičke filozofije i podržava stoička načela, koja običan narod smatra nemogućim i neprihvatljivim, pa se iz tog razloga i nazivaju paradoksima.

- 34 Ciceron Katona Mlađeg naziva prvim elokventnim stoičarem jer nije sledio stoičku govorničku tradiciju, već se raspravljajući o stoičkim načelima u svojim govorima služio raznim retorskim sredstvima.
- 35 Videti napomenu broj 5.
- 36 Ciceron ovde suprotstavlja ambijent gimnasija i tamošnje dokolice (*otium*) nasuprot forumskog miljea kome želi da predstavi ova stoička načela.
- 37 Sokrat je umnogome uticao na kako na celokupnu stoičku filozofiju tako i na paradokse, koji su bili neodvojivi deo njegovog učenja. U spisu *Academica* Ciceron takođe stoičke paradokse naziva sokratovskim – *Ac.* 2. 136.
- 38 Svi autori se slažu da se misli na spis *Brutus sive De claris oratoribus*, u kome je Ciceron pisao o najznačajnijim govornicima od samih početaka rimskog govorništva do njegovog vremena.
- 39 Videti napomenu broj 6.
- 40 U nekim izdanjima namesto *Stoicorum* stoji *Socraticorum*. Mi sledimo Rahamovo izdanje iz 1948.

dosta kraće nego što to ovako važna tema zahteva. Kunem se bogovima, nikada nisam smatrao blagom niti stvarima kojima čovek treba da teži ni novac, ni velelepna zdanja, ni moć, ni vlast, niti ona zadovoljstva kojima neki najviše robuju, jer sam video da ljudi koji svim tim stvarima obiluju, upravo najviše žude za onim čega imaju u izobilju. Naime, žed za posedovanjem nije moguće utoliti i zadovoljiti, jer njih ne muči samo strast za umnožavanjem onoga što imaju već i strah od gubitka istog. [7] Često se pitam da li su naši preci, izuzetno skromni ljudi, mudro postupili kada su tako nestalne i nepostojane stvari poput novca nazvali blagom, a zapravo sam način njihovog života svedoči da su oni o svemu tome drugačije rasuđivali. Može li dobro⁴¹ nekome da pričini zlo, i može li neko ko dobra poseduje u izobilju sam ne biti dobar? Kako zapažamo, ta blaga su takva da ih i rđavi ljudi poseduju i valjanima nedostaju. [8] Zbog toga neka se ruga ko god hoće, ali će za mene važniji biti ispravan stav nego prostog sveta; ja nikada neću reći da je onaj koji je izgubio stoku ili pokućstvo izgubio blago i neću prestati da hvalim onog Bijanta, koji se, koliko znam, ubraja u sedmoricu mudraca. Naime, kada su njegovu rodnu Prijenu neprijatelji zauzeli, i dok su drugi žitelji gledali da pobegnu pokupivši skoro sve što su imali, na nečiji savet da i on tako uradi odgovorio je: „Ja to i činim, jer sve svoje sa sobom nosim.“ [9] On čak nije smatrao svojim vlasništvom ni one stvari sa kojima se sudbina poigrava, a mi ih nazivamo blagom. Pa šta je onda blago, pitaće neko. Ako se nešto radi pravedno i pošteno, ako u tome ima vrline, može se reći da je dobro delo. Jedino smatram blagom ono što je pravedno i pošteno, i u čemu ima vrline. [10] Ovakve misli mogu se učiniti dosta nelogičnim ukoliko se ne objasne na pravi način. One su najbolje ilustrovane kroz primere iz života najuglednijih ljudi, jer ih rečima nije moguće precizno izraziti. Pitam vas da li mislite da su oni koji su nam ostavili ovu državu tako moćnu i slavnu ikada pomislili na srebro s ciljem da se obogate, na lepa mesta radi zabave, na luksuzno opremljene kuće da bi u njima uživali, na gozbe kako bi se na njima naslađivali? [11] Setite se nekoga od kraljeva. Krenimo od Romula⁴², ako želite, ili od vremena kada je država postala slobodna, upravo od onih koji su je oslobodili? Kojim stepenicima se Romul uzdigao na nebo? Da li onima koje narod smatra za blago ili putem slavnih dela i vrline? A Numa Pompilije?⁴³ Da li mislimo da su njegove žrtvene posude i glinene urne besmrtnim bogovima bile manje ugodne nego izrezbarene čaše ostalih? Nema potrebe da govorim

41 U ovom prevodu reči blago i dobro upotrebljavamo kao potpune sinonime za prevod latinskog termina *bonum*.

42 Romul, mitski osnivač i prvi kralj Rima, prema legendi, živ je prenet na nebo.

43 Numa Pompilije, Romulov naslednik, ostao je upamćen kao pobožan vladar, a prema predanju je osnovao razne kultove i sveštenečke kolegije.

o drugima jer su svi takvi osim Tarkvinija Oholog.⁴⁴ [12] Ako bi neko pitao Bruta⁴⁵ kojom mišlju je bio vođen pri oslobađanju otadžbinu, ako bi neko isto to pitanje postavio i njegovim saveznicima u toj borbi, šta su očekivali, šta su želeli, zar bi se našao ijedan koji bi rekao da je težio uživanju, bogatstvu ili bilo čemu drugom osim ispunjenju dužnosti, što je obaveza hrabrog i odvažnog čoveka. Šta je navelo Gaja Mucija na ubistvo Porsene,⁴⁶ kada nije bilo ni najmanje da će preživeti? Koja je snaga održala Kokla na mostu, samog protiv čitavog neprijateljskog odreda?⁴⁷ Koja snaga je pobudila Decije, oca i sina da, prinoseći svoj život kao žrtvu, krenu u susret gomili naoružanih neprijatelja?⁴⁸ Čemu je vodila skromnost Gaja Fabricija⁴⁹, čemu jednostavan život Marka Kurija?⁵⁰ A šta da kažemo o dvojici stubova odbrane u Drugom punskom ratu, Gneju i Publiju Scipionu, koji su odlučili da svojim telima prepreče put Kartaginjanima?⁵¹

44 Tarkvinije Oholi smatra se poslednjim rimskim kraljem. Rimski narod ga je pamtio kao tiranina koji se surovo obračunavao sa svojim podanicima.

45 Lucije Junije Brut učestvovao je u svrgavanju Tarkvinijevaca, bio je jedan od osnivača Rimske republike 509. godine i njen prvi konzul.

46 Porsena, kralj Etruraca, opseo je grad Rim kako bi na presto vratili svog rođaka Tarkvinija Oholog. Gaj Mucije Scevola je upao u kraljev logor i ne prepoznavši kralja ubio njegovog pisara. Stražari su ga uhvatili i predali Porseni, koji je naredio da se Mucije živ spali. Mucije je istog trenutka stavio desnicu na obrednu vatru i time pokazao spremnost da pogine za svoj narod. Porsena je bio zadivljen njegovom hrabrošću te ga je oslobodio, a po povratku u Rim Mucije je dobio nadimak Scevola–Levoruki. Etrurci su odustali od napada na Rim te je Mucije slavljen kao narodni heroj.

47 Kada su se jednom prilikom tokom pomenutog rata sa Etrurcima Rimljani povukli preko mosta na reci Tibar, Horacije Kokle je sa još dvojicom saboraca štitio odstupnicu suprotstavljajući se mnogobrojnijem neprijatelju. Naposletku je spalio most kako Etrurci ne bi krenuli ka Rimu, a sam je poginuo pogušavajući da prepliva reku.

48 Publije Decije Mus otac, a potom i Publije Decije Mus sin u toku rata sa Samnitima ritualno su se žrtvovali u teškim trenucima bitke, zavetujući se uz molitvu.

49 Gaj Fabricije Luskin bio je rimski političar i vojskovođa u vreme rata sa Piro. Nakon što je Pir porazio Rimljane u bici kod Herakleje 280. godine, Fabricije je poslat kao izaslanik kako bi s njim pokušao dogovoriti mir odnosno makar otkupiti i razmeniti zarobljenke; prema Plutarhu (*Pyrrhus* 18), Pir je tada probao da potkupi Fabricija, ali je on to odbio, na šta je Pir, impresioniran takvom čestitošću, odlučio da zarobljenike pusti bez otkupnine.

50 Marko Kurije Dentat, rimski vojskovođa, okončao je ratove sa Samnitima. Antički izvori ga opisuju kao nepotkupljivog i štedljivog čoveka. Priča kaže kako su mu Samniti poslali izaslanike s bogatim darovima kako bi na njega uticali prilikom mirovnih pregovora. Odbio je darove rekavši da više voli vladati vlasnicima zlata nego da sam poseduje zlato. Izvori takođe kazuju da je on, posle pobeđe u samnitskom ratu, uzeo sebi takav komad zemlje kakav poseduje najsiromašniji među građanima i da ga je sam obrađivao. Biografije Fabricija i Dentata vekovi a su služile kao uzor rimske jednostavnosti i umerenosti u ličnom životu i Ciceron ih je često navodio u svojim spisima.

51 Braća Korneliji, Gnej i Publije Scipion potučeni su od strane Hanibalove vojske u Španiji, obojica su poginula 211. godine, u bici.

A Scipion Afrikanac Stariji?⁵² A Mladi?⁵³ A Katon⁵⁴, koji je zahvaljujući svom dugom životnom veku bio savremenik i jednom i drugom? A gde su nebrojeni drugi – zaista imamo mnogo primera iz naše istorije, zar se čini da su oni imali na umu da u svom životu teže još nečemu osim delima vrednim hvale i slave? [13] Neka se onda jave svi oni koji se smeju mojim rečima i mislima i neka sami prosude na koga bi hteli da liče – da li na one koji poseduju bezbroj mermernih vila koje se sijaju od slonovače i zlata, koji poseduju statue, slike, rezbareno zlato i srebro, korintsku keramiku, ili na Gaja Fabricija, koji ništa od toga nije imao, niti je hteo da ima. [14] Doista, što se tiče tih stvari koje imaju čas jednog, čas drugog vlasnika, nije teško ubediti ljude da ih ne smatraju blagom, međutim, oni se čvrsto drže uverenja da je zadovoljstvo najveće dobro i žestoko ga brane. Meni se bez sumnje čini da bi to pre palo na pamet stoci, a ne ljudima. Zar ti, kada ti je od boga ili prirode, koju bih nazvao majkom svih stvari, dat duh, od koga ne postoji ništa veličanstvenije niti božanstvenije, sam sebe tako omalovažavaš i ponižavaš da misliš da nema nikakve razlike između tebe i jedne životinje? Zar postoji blago koje ne čini boljim onoga ko ga poseduje? [15] Naime, koliko dobro delo činimo tolike smo hvale dostojni, i ne postoji blago kojim ne bi mogao s ponosom da se diči onaj ko ga poseduje. Pa kakvo je onda blago u zadovoljstvu? Može li učiniti čoveka boljim ili dostojnijim hvale? Ili se neko ko se domogne zadovoljstava ponese sopstvenim hvalisanjem i razglašavanjem? Međutim, ako zadovoljstvo, u čiju obranu staju mnogi, ne treba ubrajati u blago, budući da se više narušava duh što je zadovoljstvo veće, onda dobar i blažen život nije ništa drugo do časnog i skromnog života.

Drugi paradoks – Vrlina je sama dovoljna za sreću

[16] Zaista nikada nisam smatrao Marka Regula⁵⁵ ni mučenim, ni nesrećnim, ni jadnim. Naime, Punjani nisu slomili veličinu njegovog duha, kao ni njegovo dostojanstvo, odanost, čvrstinu, junaštvo, ni sam duh koji, osnažen mnogobrojnim vrlinama, nije

52 Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji porazio je Hanibala u bici kod Zame 202. godine, kojom je okončan Drugi punski rat.

53 Publije Kornelije Scipion Emilijan Afrikanac Numantinac poznat je i kao Scipion Emilijan i Scipion Afrikanac Mladi. Sin je Lucija Emilija Paula, kasnije ga je usvojio Publije Kornelije Scipion, stariji sin Publija Kornelija Scipiona Afrikanca. Osvojio je Kartaginu 146. godine, čime je okončan Treći punski rat.

54 Marko Porcije Katon Stariji bio je rimski državnik i književnik. Između ostalog, ostao je upamćen kao strogi cenzor i zaštitnik starih rimskih običaja.

55 Marko Atilije Regul u Prvom punskom ratu u pomorskoj bici kod rta Eknoma porazio je kartaginsku mornaricu. U sukobu sa obnovljenom kartaginskom vojskom Rimljani su bili potpuno poraženi. Od ogromne vojske spasilo se bekstvom samo nekoliko hiljada, a sam Regul dopao je zarobljeničtva, gde je i poginuo.

mogao biti zarobljen iako je njegovo telo bilo zarobljeno. Znamo i za Gaja Marija⁵⁶, koji mi se u dobru činio srećnim čovekom, a u zlu jednim od najstamenijih. Šta od toga može biti blaženije za smrtnika? [17] Ne znaš, nerazumni čoveče⁵⁷, koliku moć ima vrlina. Samo upotrebljavaš tu reč, a njena moć ti je nepoznata. Najblaženiji čovek je jedino onaj koji se uzda samo u sebe, i u sebi samom vidi svu svoju snagu. Onome kome sva nada zavisi od sudbine ništa nije izvesno, niti za bilo šta može biti siguran da će trajati duže od jednog dana. Sretnoš li takvog čoveka ti mu zapreti smrću ili progonstvom. Ja se ni na koji način neću suprotstaviti niti se čak usprotiviti ukoliko me nešto slično zadesi od ove nezahvalne države. Šta sam radio, šta sam postigao, čemu sve moje brige i razmišljanja ako nisam stvorio ni stekao nešto što bi mi pomoglo da ne pokleknem pred udarcima sudbine i nepravdom neprijatelja? [18] Pretiš mi smrću kako bih bio primoran da potpuno napustim ljude ili progonstvom koje bi me spasilo od zlonamernika? Smrti se plaše ljudi koji zajedno sa životom gube sve, ali ne i oni čija slava ne može umreti. Progonstvo je strašno onima koji, kao da su ogradili sebi mesto gde moraju živeti, ali ne i onima koji ceo svet smatraju jednim gradom. Tebe, koji sebe smatraš srećnim i uspešnim pritiskaju mnoge nesreće i nedaće, rastrže te tvoja pohota, na mukama si i dan i noć jer ti nije dovoljno ono što imaš i bojiš se da ćeš i to izgubiti. Savest te muči zbog tvojih prestupa, plašiš se suda i zakona, gde god da pogledaš, kao furije ti izleću pred očima tvoja zlodela, ne daju ti da dišeš. [19] Stoga, kao što ne može biti srećan nijedan pokvarjenjak, glupak i lenjivac, tako i dobar, mudar i odvažan čovek ne može biti nesrećan. Ne sme se hvaliti život onoga čija vrlina i karakter nisu dostojni hvale, i ne sme se izbegavati život dostojan hvale već nesrećan život. Dakle, sve što je hvale vredno treba smatrati blaženim, uspešnim i poželjnim.

56 Gaj Marije, rimski državnik, sedam puta puta biran za konzula, sproveo je značajne vojne reforme.

57 Ciceron ne imenuje osobu kojoj se obraća, ali se autori slažu da misli na Klodija. Publije Klodije Pulher, rimski političar iz perioda pozne Rimske republike, između ostalog, poznat je po sukobu sa Ciceronom. Naime, Klodije je bio zaljubljen u Cezarovu ženu Pompeju, a kako se njih dvoje nisu mogli lako sastajati, Klodije je iskoristio priliku da je poseti tokom verskog obreda posvećenog Blagoj boginji (*Bona Dea*), koji se održavao u kući tadašnjeg velikog pontifika Cezara. Obredu nisu smeli prisustvovati muškarci pa se Klodije prerušio u ženu i ušao u Cezarovu kuću, ali ga je sluškinja otkrila. Klodije ne samo da se ogrešio o Cezarovu ženu, nego se još teže ogrešio o svetinje i rimske bogove te su ga optužili za bezbožništvo. Među onima koji su svedočili protiv njega bio je i Ciceron, dotadašnji Klodijev prijatelj. Kako Plutarh piše (*Cic.* 29), Ciceron je svedočio protiv Klodija kako bi se odbranio od svoje žene Terencije, koja je sumnjala da Klodijeva sestra želi da se uda za Cicerona. Na sudu je Klodije oslobođen krivice, ponajviše zato što je potplatio porotnike. Ciceron mu od tada postade veliki neprijatelj kome je planirao da se osveti, što je nakon nekoliko godina i uspeo, donevši zakon 58. godine da se svako ko je bez suda pogubio rimskog građanina liši građanskog prava i protera iz Rima. Pošto se na taj način obračunao sa Katilininim pristalicama čiju je zaveru ugušio 63. godine, Ciceron je morao da ode u progonstvo.

Treći paradoks – Sva zla dela su jednaka i sva dobra dela su jednaka

[20] Neko bi rekao da je to tričarija... Međutim, veoma bi pogrešio. Naime, zla dela ne treba meriti posledicama koje izazivaju, već greškama ljudi koji ih čine. Prestup može biti veći ili manji, ali sama činjenica da se greši ista je, kako god se uzme. Da li će kormilar prevrnuti brod pun zlata ili pleve, prilična je razlika, ali je to sasvim nebitno što se tiče same neumešnosti kormilara. Ako se neka neugledna žena odala strasti time mali broj ljudi biva povređen, a ne bi bilo tako da se isto to desilo sa nekom devojkom plemenitog i uglednog roda. Niko nije manje ili više zgrešio ukoliko pod greškom podrazumevamo prelazak neke granice. Čim se ona pređe, greška je već načinjena. Koliko ćeš daleko ići, kada si jednom prešao granicu, više nema nikakav značaj za samu krivicu. Naravno, nikome nije dozvoljeno da greši. Ono što nije dozvoljeno, zasniva se na samoj činjenici da nije dozvoljeno, ukoliko se raspravlja da li je nedozvoljeno. Pošto to što je nedozvoljeno ne može da bude manje ili veće, jer je prekršaj upravo u samom narušavanju dozvoljenog, a to je uvek ista stvar, onda prekršaji koji iz toga nastaju moraju se smatrati jednakima. [21] Pošto su dobra dela među sobom jednaka, tako i loša dela moraju da budu jednaka. Međutim, lako se može primetiti da su vrline među sobom jednake, i da nije moguće biti bolji od dobrog, ni uzdržaniji od uzdržanog, ni hrabriji od hrabrog, ni mudriji od mudrog. Ili ćeš poštenim čovekom nazvati onoga ko će, iako bi mogao nekažnjeno da prisvoji, vratiti deset funti zlata poverenih bez ijednog svedoka, ali neće to isto učiniti ako je u pitanju deset hiljada funti zlata? Može li se nazvati uzdržanim čovek koji jednoj strasti može da odoli, ali nema granice u drugoj? [22] Vrlina je jedna ista i u saglasju je sa razumom, istrajavajući u doslednosti. Ništa joj se ne može dodati, niti joj se šta može oduzeti pa da izgubi svoje značenje. Jer ako su dobra dela pravična dela, a od pravičnog nema pravičnije, onda se zasigurno ni od dobrog dela ne može naći nešto bolje. Sledi, dakle, da su i poroci jednaki među sobom, ako se, naime, porocima zapravo nazivaju izopačenosti duha. Stoga, budući da su vrline jednake, i dobra dela, pošto nastaju iz vrlina, moraju biti jednaka; isto tako i loša dela, budući da nastaju iz poroka, moraju biti podjednaka. [23] To preuzimaš od filozofa, reći će neko. Plašio sam se da ćeš reći od svodnika, i dodaćeš kako je Sokrat tako razmišljao. Herkula mi, to za Sokrata si se dobro setio jer je poznato da je on bio učen i mudar čovek. Međutim, pitam te: mi, ako se već nadmećemo rečima, a ne pesnicama, kada govorimo o ovakvim stvarima, da li treba da se vodimo mišljenjem fizičkih radnika i nadničara ili mišljenjem najučenijih ljudi? Pogotovo jer se teško može naći ne samo tačnija od ove tvrdnje, nego i korisnija za život čoveka. Zbilja, kakva sila bi mogla snažnije odvratiti čoveka od bilo kog nečasnog dela, od znanja da su svi prestupi isti, od svesti da je isti zločin nasrnuti i na privatno lice i na magistratu, i da je njihova sramota jednaka koju god da kuću obeščaste. [24] Neko će reći: „Da li onda nema razlike da li ćeš ubiti oca ili roba?“ Ako se to na takav način uprosti, onda nije lako prosuditi da li je zapravo tako. Ako je oceubistvo samo po sebi zločin, onda su stanovnici Sagunta, koji su hteli da im rodi-

telji umru kao slobodni ljudi, a ne da žive kao robovi, bili oceubice. Dakle, nekada se roditelju može oduzeti život, a da to ne bude zločin, a često se može ubiti rob, a da to bude zločin. Prema tome, nije stvar ovde u samom zločinu, već u njegovom motivu. Jer, kada se bilo kom od ova dva zločina pridruži motiv, to odnosi prevagu, ako oba zločina imaju motiv, onda moraju biti jednaki. [25] Razlika je u tome što nepravedno ubistvo roba predstavlja samo jedan prestup, dok je oceubistvo višestruki zločin jer ruku dižete na onoga ko vas je stvorio, othranio, obrazovao, na onoga ko vam je obezbedio boravište, dom i građansko pravo. Takav čovek izdvaja se zbog mnogobrojnih prestupa i time zaslužuje veću kaznu. Međutim, u životu, mi ne smemo da se obaziremo na to kakva kazna odgovara kom prestupu, već kome je koliko dozvoljeno. Ono što ne treba činiti moramo smatrati zločinom, a ono što je nedolično činiti treba da smatramo grehom. „I što se tiče sitnica?“ „Da.“ Pošto ne možemo da odredimo meru stvari, možemo da imamo svoje unutrašnje merilo. [26] Ako glumac nakratko ispadne iz ritma ili izgovori stih pogrešivši u dužini ili kratkoći samo jednog sloga, biva izviždan i sa scene bučno isteran. A ti ćeš reći da si u životu, koji treba da bude suptilniji od bilo kakve glume, usklađeniji od bilo kog stiha, pogrešio „samo u jednom slogu“? Ne opravdavam to ni u pesničkim tričarijama, a kamoli da slušam građanina kako na kantar meri svoje prestupe, koji utiču na život u zajednici. Zbog toga što su neki prestupi lakši oni treba da budu smatrani manje ozbiljnim? Pošto je svaka greška zapravo narušavanje suštine i poretka, ako su jedanput suština i poredak narušeni, onda se više ništa ne može dodati da se taj prestup učini većim u očima ljudi.

Četvrti paradoks – Svaki nerazuman čovek je lud⁵⁸

[27] Ja tebe ne [smatram] glupim, kako često, niti rđavim, kako uvek, već ludim [...] stvarima neophodnim za život može biti nepobediv.⁵⁹ Zar se duh mudraca, zaštićen kao zidinama širinom misli, trpeljivošću, prezrenjem sudbine i najposle svim vrlinama, može pobediti i proterati, duh koji se čak ni iz države ne može prognati? Šta je zapravo država? Svaka skupina divljaka i prostaka? Gomila odbeglih robova i razbojnika? Ti se naravno ne bi složio sa time. Dakle, tada to nije bila država, kada je u njoj vladalo bezakonje, kada sudovi nisu radili, kada su običaji naših predaka bili pogaženi, a pošto su magistrati mačem prognani i samo ime Senata je bilo nestalo. To je bio skup razbojnika i pod tvojim vođstvom organizovano razbojništvo, to su bili ostaci Katilinine zavere, čiji se bes i ludilo prenelo na tebe, a država to nije bila. [28] Stoga, ja nisam prognan iz države jer je u to vreme nije ni bilo, ali jesam pozvan natrag u državu onda kada je imala konzula koga onomad nije bilo, u kojoj je postojao Senat, prethodno raspušten, u kojoj je postojala slobodna volja naroda, i ponovo su bile

58 Ceo četvrti paradoks odnosi se na već pominjanog Klodija. Videti napomenu broj 55.

59 Rečenica je nepotpuna tj. oštećena u originalu.

ustanovljene pravda i jednakost, što su temelji jedne države. Pogledaj kako sam prezeo nalete tvoga razbojništva! Odvek sam znao da si na mene hitao i usmeravao svoje bezakonje, ali nikada nisam pomislio da me je ono pogodilo, osim ako si smatrao da se rušilo i da je gorelo nešto što meni pripada, kada si mi rušio zidove i na krov bacao svoje zločinačke baklje. [29] Naime, ništa od onoga što može biti ukradeno, oduzeto i izgubljeno ne može biti moje vlasništvo, niti bilo čije. Da si mi oduzeo božansku čvrstinu mog duha, samosvest da država od tvojih napada mora da se očuva mojom brigom i budnom pažnjom, da si izbrisao večno sećanje na ovu besmrtnu zaslugu, i još više od toga, da si mi oduzeo um, odakle su proistekle te odluke, tek tad bih priznao da si mi naneo zlo. Ali ako to nisi uradio, ako nisi ni mogao da uradiš, tvoje bezakonje mi je donelo slavu, a ne propast. Prema tome, ja sam oduvek građanin, a posebno onda kada se Senat kod drugih naroda zalagao da se o meni, kao o najdoslojnjem građaninu, postaraju. A ti sada svakako ne možeš biti građanin, jer niko ne može istovremeno biti i neprijatelj države i građanin. Ili možda misliš da se građanin od neprijatelja razlikuje rođenjem i poreklom, a ne mišlju i delima? [30] Počinio si pokolj na forumu, uz pomoć naoružanih razbojnika zauzeo si hramove, spalio domove građana i sveta mesta. Zašto je onda Spartak⁶⁰ neprijatelj države, ako si ti njen građanin? Da li ti, zbog koga država u jednom trenutku nije postojala, možeš biti građanin? I mene nazivaš imenom koje tebi priliči, iako svi smatraju da je mojim odlaskom i sama država otišla u izgnanstvo? Zar se nikada, bezumniče, nikada nećeš osvrnuti oko sebe i nikada nećeš zamisliti nad onim što činiš i što govoriš? Ne znaš da je progonstvo kazna za zločince, a ja sam u prognanstvo otišao zbog svojih veličanstvenih dela? [31] Svi zločinci i nečasni ljudi, čijim se predvodnikom ti proglašavaš, koji prema zakonima zaslužuju izgnanstvo, već su izgnanici iako nisu nigde otišli. Kada si prema svim zakonima izgnanik [...] Zar nije neprijatelj onaj ko bi se latio oružja?⁶¹ Ispred Senata su ti istrgli nož. Onaj ko bi ubio čoveka? Nebrojene su ubio. Onaj ko bi podmetnuo požar? Hram nimfi je goreo od tvoje ruke. Ko bi hramove opkolio? Na forumu si logor napravio. [32] Ali zašto ja govorim o opštim zakonima, prema kojima jesi izgnanik? Pa tvoj najbliži drug je doneo poseban zakon da budeš poslat u izgnanstvo ako se pojaviš na svetim obredima posvećenim Blagoj Boginji. Ti ne samo da si to učinio, već se hvališ na sav glas. Kako se, zaboga, kada si na osnovu tolikih zakona osuđen na izgnanstvo, ne plašiš same reči 'izgnanik'? „Ja sam u Rimu“ – kaže on. Svakako si prisustvovao tajnim obredima. Neće, dakle, neko time što je negde steći pravo da tu bude, osim ako mu to zakonima nije dozvoljeno.

60 Tračanin Spartak je bio vođa ustanka rimskih robova u periodu od 73. do 71. godine. Prethodno je služio u rimskoj vojsci, ali je dezertirao i završio u jednom od gladijatorskih kampova u Kapui. Pobegavši odatle sa ostalim robovima i mnoštvom oružja, pokrenuo je ustanak poznatiji kao Treći robovski rat.

61 Rečenica je nepotpuna tj. oštećena u originalu.

Peti paradoks – Samo je mudar čovek slobodan, svi nerazumni su robovi⁶²

[32] Neka se slavi zapovednik, neka se tim imenom naziva i neka se smatra dostojnim te titule, ali kako će on naređivati slobodnom čoveku kada ne može svojim željama vladati? Neka prvo obuzda strasti i prezre zadovoljstva, neka se suzdrži u gnevu i smajni svoju pohlepu i neka se odupre svim slabostima duha, pa tek tada neka počne da naređuje drugima kada sam prestane da se pokorava najnečasnijim gospodarima, sramoti i pogrdi. Dok njima robuje, ne samo da se ne može smatrati zapovednikom već ni slobodnim čovekom. O tome su slavno govorili najučeniji, a ja se na njih ne bih pozivao da u ovom trenutku treba da govorim pred neobrazovanim ljudima. A pošto govorim pred ljudima širokog obrazovanja, kojima je sve to dobro poznato, zašto da se pretvaram kako sam uzalud utrošio svoj trud i vreme baveći se i sam tim stvarima. Dakle, ti veoma učeni ljudi kažu da niko osim mudraca nije slobodan. [34] Šta je, naime, sloboda? Mogućnost da živiš onako kako želiš. Ko živi onako kako hoće osim onoga ko ispravno živi, ko se raduje dužnosti, čiji je život promišljen i unapred planiran? Osim onog ko se zakonima ne pokorava iz straha već ih sledi i poštuje jer ih smatra veoma korisnim; ko svojevoljno i slobodno govori, radi i misli; čije sve namere i sve ono to što čini proizilazi iz njega samog i u skladu je sa njegovom prirodom, i ne postoji nijedna stvar koja mu je važnija od sopstvene volje i suda; pred kim bi odstupila i sama Fortuna, za koju se veruje da ima najveću uticaj ako je tačno, kako mudri pesnik kaže, da čoveku *karakter određuje sudbinu*⁶³? Dakle, jedino mudrac uspeva da ne radi ništa protiv svoje volje, ništa što bi mu pričinilo bol, ništa na šta bi bio primoran. [35] Premda to zahteva potpuno objasnjenje, ipak se mora kratko i jasno reći da ko ne živi tako, ne može biti slobodan. Prema tome, svi loši ljudi su robovi. Ovaj zaključak nije neočekivan i začuđujući, koliko se na prvi pogled čini. Naime, oni nisu robovi poput onih koji dopadaju gospodarima zbog duga ili na osnovu nekog drugog građanskog prava. A opet ako je ropstvo, kao što jeste, pokoravanje slomljenog i poniženog duha, lišenog svoje volje, ko bi onda porekao da su svi povodljivi, ostrašćeni i loši ljudi doista robovi? [36] Ili da smatram slobodnim onoga kome žena zapoveda, postavlja svoje uslove, diktira, naređuje i zabranjuje? Onoga koji ne može da se usprotivi njenim naredbama i koji se ne usuđuje da joj bilo šta odbije. Ako žena nešto traži, mora joj se dati, ako zove, on se mora pojaviti, ako ga tera, on mora otići, ako mu preta, on to mora uzeti za ozbiljno. Ja zaista mislim da takvog čoveka ne treba nazvati samo robom, nego najbednijim robom, neka je i u najuglednijoj kući rođen. Podjednako su glupi i oni koji preterano vole statue, slike, rezbareno srebro, korintske umetnine i velelepne palate. „Ali mi smo prvi ljudi u državi“ – neko će reći. Ma vi niste ni prvi među svojim robovima. [37] Kao što u velikom domaćinstvu postoje „čistiji“ robovi, kako se sami sebi čine, premda su ipak robovi – to su

62 Peti paradoks upućuje na Lucija Licinija Lukula, rimskog političara i vojskovođu, koji je u ratu sa Mitridatom stekao ogromno bogatstvo.

63 Nep. Att. 11. 6.

sluge poput kućepazitelja i onih koji se takvim poslovima bave, koji brišu, koji su zaduženi za masažu uljima, koji čiste i sređuju i koji ne zauzimaju baš najugledniji položaj među robovima, isto tako i u državi, oni koji su se predali strastima zapravo su zapali u najgori oblik ropstva. „Vodio sam velike ratove, imao sam ogromnu vlast i upravljao provincijama“ – neko će reći. Upravljaj onda svojim duhom, učini ga dostojnim hvale. Međutim, ti stojiš zapanjen pred slikom Etiona ili pred nekom statuom Polikleta. Ne pitam odakle ti i kojim pravom su tvoje. Kada vidim kako im se diviš i koliko si njima ushićen, zaista mislim da si rob svih tih gluposti. [38] „Ali, zar nisu čarobne?“ Jesu, pa i mi imamo istančan ukus. Ali molim te, neka se te krasote ne smatraju mamcem za ljude nego dečjom zabavom. Šta misliš, da je Lucije Mumije⁶⁴ video jednog od tih ljudi kako pohlepno steže korintski vrč, kada je izrazio prezir prema čitavom Korintu, da li bi ga smatrao izvrsnim građaninom ili marljivim kućepaziteljem? Kada bi sada oživeo Manije Kurije⁶⁵ ili neko od onih u čijim kućama i vilama nije bilo nikakve raskoši, niti drugih ukrasa do njih samih, i kada bi video da neko ko uživa najveće privilegije dodeljene od strane naroda, iz bazena vadi brkate barbune i prebira ih po rukama i da se hvali zalihama murina, zar ga ne bi smatrao robom i to nedostojnim bilo kakvog važnijeg posla u domaćinstvu? [39] Ili pak nisu robovi oni koji iz želje za novcem ne odbijaju nijedan oblik najsurovijeg ropstva? Od kakvog nedela on ne preza dok, nadajući se nasledstvu, robuje? Koju naredbu bogatog starca, koga nema ko naslediti, ne ispunjava? Govori ono što je starcu po volji. Šta god mu je naređeno čini, prati ga, brine se o njemu, dariva ga poklonima. Šta je od ovoga dostojno slobodnog čoveka, a šta nije dostojno ni zaludnog roba? [40] Šta? Tek ona želja za počastima, vlašću, provincijama, koja se čini plemenitijom, kako je surova kao gospodarica, kako hirovita, kako silna! Ona je primorala da Cetegu⁶⁶, ne baš najpoštenijem čoveku, robuju oni koji su sebe smatrali najuglednijima, da mu šalju poklone, da noću dolaze u njegovu kuću, i najposle da mole Preciju⁶⁷. Šta je ropstvo, ako se ovo može smatrati slobodom? A kada taj gospodar u vidu ambicije nestane i kada se pojavi drugi, nastao iz grize savesti, a to je strah – kako je to jadno i surovo ropstvo! Postaje se rob pričljivoj omladini, i strahuje se od svih onih koji bi mogli nešto znati. Kakvu strahotu tek predstavlja sudija! Kakvu bojazan on unosi krivicima! Pa zar svaki strah ne predstavlja ropstvo? [41] Šta, dakle, predstavlja ne naročito mudar a podugačak govor veoma rečitog čoveka, Lucija Krasa⁶⁸: „Izbavite nas iz rop-

64 Lucije Mumije, rimski vojskovođa, konzul 146. godine osvojio je Grčku i tom prilikom razorio Korint.

65 Videti fusnotu broj 48.

66 Gaj Kornelije Ceteg, rimski senator i političar, Katilinin saučesnik.

67 Precija, rimska kurtizana velikih političkih uticaja, takođe Cetegova ljubavnica.

68 Lucije Licinije Kras, rimski političar i govornik, jedan je od Ciceronovih učitelja. Moguće da je ovo govor iz 119. godine kojim se Kras proslavio. Optužio je Gaja Kabirija Karbona, koji je izvršio samoubistvo ne sačekavši presudu.

stva!“ Kakvo može biti ropstvo tako slavnog i plemenitog čoveka? Svaki strah slabog, klonulog i slomljenog duha je ropstvo. „Ne dozvolite da bilo kome robujemo.“ Da li hoće da smo slobodni u doslovnom značenju te reči? Nikako. Jer šta dodaje: „Osim svom čitavom telu.“ On hoće da promeni gospodara, a ne da bude slobodan. „Onima kojima možemo i treba da robujemo.“ A mi pak, ako smo uzvišenog duha i osnaženi vrlinama ne moramo niti možemo. Ti reci za sebe da možeš, budući da zaista možeš, ali nikako ne reci da moraš jer niko ništa ne mora osim da ne uzvraća nečasnim delom. Ali toliko o tome. A on neka sam prosudi na koji način može postati zapovednik, kada razum i sama istina ukazuju na to da on nije čak ni slobodan.

Šesti paradoks – Jedino je mudar čovek bogat⁶⁹

[42] Kakvo je to tvoje bezobrazno hvalisanje novcem? Da li si ti jedini bogat? O besmrtni bogovi! Zar da se ne radujem da nešto novo čujem ili saznam? Dakle, samo si ti bogat? A šta ako nisi bogat? Štaviše, šta ako si zapravo siromašan? Koga, dakle, smatramo bogatim i za koga kažemo da je bogat? Za onoga, čini mi se, ko ima toliko da sebi lako može omogućiti pristojan život, ko ništa ne traži, ni za čim ne žudi, niti šta priželjkuje. [43] Tvoj um treba da prosudi da si ti bogat, a ne pričanja ljudi, niti tvoje bogatstvo. Ako tvoj um oseća da mu ništa ne nedostaje, da se ne brine više ni oko čega, da se zasitio ili je zadovoljan novcem koji ima, slažem se – bogat si. Međutim, ako iz pohlepe za novcem smatraš da je bilo koji način da se stekne novac moralan, a za tvoj stalež zapravo nijedan način ne bi mogao biti moralan, ako svakodnevno varaš, obmanjuješ, prosiš, šuruješ, otimaš, grabiš, ako potkradaš tvoje, prazniš državnu blagajnu, ako čekaš oporuku svojih prijatelja, ili ako čak i ne čekaš već sam lažno podmećeš testament, da li su to odlike bogatog čoveka ili pak siromašnog? [44] Za čovekov duh se kaže da je bogat, a ne njegovi sanduci. Iako su oni puni, dok te gledam kako si duhom prazan, neću te smatrati bogatim. Naime, ljudi mere bogatstvo prema tome koliko je svakome dovoljno ono što ima. Ako neko ima ćerku, potreban mu je novac, ako ima dve, onda i više, ako ima nekoliko onda još više, ako pedeset, kao što kažu da je Danaj⁷⁰ imao, koliko je samo novca potrebno za toliki miraz! Jer, kao što sam već rekao, veličina nečijeg bogatstva meri se njegovim potrebama. Dakle, kako bih onoga ko nema mnogo ćerki, već bezbroj želja na koje za kratko vreme može čitavo bogatstvo da potroši, nazvao bogatim čovekom, kada on sam oseća da u svemu oskudeva? [45] Mnogi su od tebe čuli kako si govorio da je bogat jedino onaj ko od svojih prihoda može da izdržava vojsku, što i rimski narod odavno jedva da može da izdrži, čak i sa toliko velikim porezima. Polazeći od toga, ti nećeš biti bogat dok ne

69 Šesti paradoks upućuje na basnoslovno bogatstvo Marka Licinija Krasa, rimskog političara i jednog od trijumvira.

70 Danaj, mitski kralj Arga, imao je pedeset kćeri, koje se nazivaju Danaide.

budeš u mogućnosti da od svog imetka izdržavaš šest legija i velike konjaničke i pešačke pomoćne čete. Već priznaješ, dakle, da nisi bogat jer ti toliko nedostaje da ispu nisi ono što želiš. Stoga, nikad nisi mogao sakriti to svoje siromaštvo, ili, bolje rečeno, nemaštinu i prosjačenje. [46] Naime, kao što razumemo da je onima koji časno stiču svoju imovinu baveći se trgovinom, raznim privatnim i javnim poslovima potrebna zarada kako onda neko ko u tvojoj kući vidi udružene gomile tužilaca i potkazivača, zločince i bogate optuženike kako uz tvoju pomoć pokušavaju da podmite sudije, ko zna za tvoje tarife za odbranu na sudu, za malverzacije na izborima kandidata, za slanje oslobođenika radi pustošenja i pljačkanja provincija, ko pamti proterivanje suseda, pustošenja po imanjima, nagodbe sa robovima, oslobođenicima, klijentima, ko se seća opustošenih poseda, proskripcija bogatih, pokolja po municipijima, onog krvoprolića za vreme Sule⁷¹, ko ne zaboravlja falsifi ovane testamente, tolike uklo njene ljude, pa na kraju krajeva ko vidi da je sve na prodaju, službene objave koje postaju odluke, tuđe mišljenje sopstveno mišljenje, forum privatna kuća, a slobodan govor ćutanje – kako on ne bi pomislio da takav čovek na očigledan pokazuje da mu je profit neophodan? A ko bi onoga kome je profit neophodan nazvao bogatim? [47] Svakako, vrednost bogatstva je u izobilju, ali ono se ogleda u dovoljnosti i obilatosti. Pošto ga ti nikada nećeš steći, nikad nećeš ni biti bogat. Pošto te ne interesuje moj novac, i logično, jer je po mišljenju naroda to skroman imetak, po tvom mišljenju nikakav, a po mom sasvim dovoljan, neću govoriti o sebi nego o suštini stvari. [48] Ako bismo morali da razmislimo i procenimo ono što je bitno da li bismo više cenili Pirov novac koji je nudio Fabriciju ili Fabricijevu nepotkupljivost koji je taj novac odbijao?⁷² Zlato Samnita ili odgovor Manlija Kurijskog?⁷³ Nasledstvo Lucija Paula ili velikodušnost Afrikanca,⁷⁴ koji je svoj deo nasledstva ostavio bratu Kvintu Maksimu?⁷⁵ Svakako treba više ceniti ove stvari koje su izraz najveće vrline, a ne one koje se tiču novca. Dakle, ako svako treba da se smatra najbogatijim time što ima ono što je od najveće važnosti, ko bi posumnjao da bogatstvo nije u vrlini, budući da posedovanje i moć zlata i srebra ne treba vrednovati više od vrline. [49] O besmrtni bogovi! Ne razumeju ljudi da je štedljivost pravi dobitak. Sada neću više govoriti o grabljivcima već o rasipnicima. Uzmimo kao primer: neko od svog imanja ima šeststo hiljada sestercija, a ja od mojih sto. Njemu, koji u svojim vilama postavlja pozlaćene tavani ce i mermerne podove i koji neprestano želi nove statue, slike, pokućstvo i odeću, taj

71 Lucije Kornelija Sula, rimski državnik i diktator, ostao je upamćen po proskripcijama, surovim obračunima sa svojim protivnicima i masovnim pokoljima.

72 Videti fusnotu broj 47.

73 Videti fusnotu broj 48.

74 Videti fusnotu broj 51.

75 Kvint Fabije Maksim Oklevalo bio je rimski vojskovođa i diktator za vreme Drugog punskog rata. Tada je taktikom izbegavanja otvorene bitke sa Hanibalom sačuvao rimsku vojsku i državu.

njegov prihod ne samo da nije dovoljan da pokrije sve te troškove, nego nema ni za kamatu, a od mog skromnog prihoda, čak i ako se potroši na neka zadovoljstva, uvek ponešto i ostane. Ko je onda bogat, onaj kome nedostaje ili onaj koji ima i više nego što je potrebno? Onaj ko je u oskudici ili onaj ko ima u izobilju? Da li onaj čija imovina, time što je veća, zahteva veća ulaganja ili onaj čija imovina je samoodrživa? [50] Ali zašto o sebi govorim, kada sam i ja možda zapao u istu zabludu zbog pada morala i loših vremena? Da li je Manije Manilije⁷⁶ – da ne bude da uvek govorimo o Kurijsima i Luscinima,⁷⁷ ostao u sećanju naših očeva kao skroman čovek? Imao je malu kuću u Karinama⁷⁸ i imanje u Labikanu⁷⁹. I sad smo mi bogatiji jer imamo više? Kamo sreće! Ne određuje imovina količinu bogatstva već stil i način života. [51] Kad nisi pohlepan to je solidna ušteda, kad ne kupuješ kao mahnit već je veliki zgoditak, a najveće i najpouzdanije bogatstvo je kada si zadovoljan onim što imaš. Naime, kada ti lukavi procenitelji materijalnog dobra visoko cene livade i druga polja, jer je to navodno najsigurniji imetak, koliko tek onda treba ceniti vrlinu, koju je nemoguće ukloniti ili ukrasti, koja ne može biti uništena u brodolomu, u požaru, niti izgubljena u oluji i nestalnim vremenima! [52] Jedino su bogati oni koji poseduju vrlinu, jer jedino oni imaju produktivan i stalan imetak, a što je odlika bogatstva, oni su zadovoljni onime što imaju; smatraju da im je to dovoljno, ništa ne traže, ni u čemu ne oskudevaju, osećaju da im ništa ne nedostaje, ništa im nije potrebno. A loši i pohlepni ljudi, pošto poseduju neizvesne i nesigurne stvari, i uvek traže više, i među njima nijednom nije dovoljno ono što ima, ne samo da se ne mogu smatrati imućnima i bogatima, već upravo suprotno – teškim siromasima.

S latinskog prevela
Marina Milanović

76 Marko Manilije, konzul 140. godine, učesnik Trećeg punskog rata.

77 Misli se na već pomenute Manlija Kurijsa Dentata i Gaja Fabricija.

78 Rezidencijalni kvart u antičkom Rimu, između Celija i Eskvilina.

79 Grad udaljen od Rima petnaestak kilometara.